

SÛFÎ ARAŐTIRMALARI SUFİ STUDIES

Sûfî AraŐtırmaları - Sufi Studies
Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 16 Yaz/Winter 2017
ISSN 2146-1449

Yılda iki sayı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Sûfî AraŐtırmaları-Sufi Studies
Mevlânâ Düşüncesi AraŐtırmaları Derneđi'nin yayın organıdır.

GAZALİ'DE ŞİİR VE MUSİKİ/AŞKINA AÇILAN KAPILAR*

Poetry and Music in Gazali / Doors to Transcendental

Aydın IŞIK*

ÖZ

Musiki ve şiir bütün beşeri kültürlerin en temel ve vazgeçilmez unsurlarındandır. Musiki ve şiir, gerek insan tabiatını yansıtan yapıları, gerekse bireysel ve toplumsal kültürü inşa eden ve toplumsal sürekliliği sağlayan özellikleri nedeniyle (bu iki sanat) her devirde önemini korumuştur. İslam Medeniyeti içerisinde de, sınırlı sayıdaki eleştirilere rağmen, musiki ve şiire hak ettikleri değer verilmiştir. İslam kültür ve düşünce dünyasında diğer zümrelere nazaran mutasavvıfların musiki ve şiire daha fazla bir alaka gösterdikleri ve duygu ya da inançlarını musiki/şiirle aktarmayı tercih ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda sufi bir şair de olan büyük âlim ve filozof Gazali bu iki sanat estetiği hakkında düşünceler geliştirmiş ve fikirlerini açıklamakta musiki ve şiirden yararlanmıştı. O musiki ve şiirin arındırıcı bir özelliğe sahip olduğuna inanır; nesnel güzelliklerden hareketle onlar aracılığıyla manevi güzelliklere ulaşabileceğini ileri sürer. Gazali'ye göre musiki ve şiir ebediyete/sonsuzluğa açılan kapılardır ve onlarda bir "hikmet" vardır. Gazali için musikinin reddi insanlığın, insan aklının ve ahiret güzelliklerinin reddidir. Bununla birlikte nesnel güzellikler ya da nesnel musiki göksel/manevi musiki ile de ilişkilendirilmelidir; çünkü musiki kozmik bir öneme sahiptir; bir bakıma yeryüzündeki musiki yani dünyanın musikisi göğün/manevi âlemin musikisini yansıtır.

Gazali'ye göre dünyasal melodi, varlık öncesi zamanı hatırlatır; bu melodi cennete aittir ve kişide Kaynağıyla yeniden bir birleşme özlemi uyandırır. Beşikteki bebek hoş bir şarkı söylendiğinde nasıl sakinleşirse ve ona arzu gösterirse ve sükûn

* Makalenin Geliş Tarihi: 17 Kasım 2017.

Makalenin Kabul Tarihi: 29 Kasım 2017.

* Doç. Dr.İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Felsefe Bölümü. aydin.isik@ikc.edu.tr

içinde uyursa; biz de bu dünyada göksel musikiyi hatırlarız ve varlıkların semaı gibi musikiyle bütünleşiriz. Gazali, hakiki anlamda bir sufünün kalbinde yani kalbinin içindeki o göksel musikiyi işiten meleksele koronun musikisini dinlemekten hoşlanan kişiler olduğunu söyler. Akabinde de o, kuşların şarkılarının manasını daha iyi anladığını belirtir; zira onlar/kuşlar kendi yaratıcılarını övmek için seslerini nasılda güzelleştirirler. Kısacası musiki dinlemek mistik için ilahi harmoniyi paylaşmaktır. İnsan ruhunun Sonsuz ve Ebedi Ruha doğru yönelmesidir. Musiki Gazali için bir ebediyet (Allah'a açılan) kapı/sıdır.

Anahtar Kelimeler: Gazali, İslam, tasavvuf, şiir, musiki.

ABSTRACT

Music and poetry are indispensable elements of any human culture. having preserved their importance for all human societies in all periods of history, due to their structural nature these two forms of art have deep influence in making individuals more human and in formation of social cultures, as well as in the continuity of human societies. Excepting some critiques, the Islamic civilization, as many other civilizations, has shown the highest respect that the arts of music and poetry deserve. In the Muslim world, by preferring to express their beliefs and experience with music and poetry, the Sufis are more interested in these art forms than the most other schools of religious thought. This is also true for al-Ghazali, who as both a Sufi poet and scholar has used music and poetry in conveying his emotions, feelings and beliefs. He believes that music and poetry have purifying power; according to al-Ghazali one can reach to the beauty of the spiritual world from the beauty of objective world by means of poetry and music. For al-Ghazali, the art of music as a form of wisdom might lead man to the threshold of eternity where is the source of all "wisdom." He believes that rejecting music is to reject our humanity, our rational capacity to conceive the beauty of life in the hereafter. However, objective beauty or objective music must also be associated with celestial/spiritual music. Because of its cosmic significance, the music of our natural world may reflect both the music of celestial and spiritual realm.

According to Ghazali, the worldly melody reminds the time of pre-existence; this melody belongs to the Heaven and it arouses, in the person, a reunification with his(her) Origin. Just like a baby in a cradle who calms down and desires it and sleeps in tranquility when a nice song is sung, we also remember the heavenly music in this world and we unite with music like the whirl of beings. Ghazali says literally that in the hearth of a Sufi there are people who hear this heavenly music and who like to listen to the music of the angelic chorus. Later on, he expresses that he understands the meaning of birds' songs better; for they/birds are beatifying their voices in order to praise their creator. Shortly, for the mystic, listening to music is to share the divine harmony. It is the inclining of the human soul towards the Endless and Eternal Soul. *For Ghazali, music is a door of eternity (that opens into God).*

Keywords: Ghazali, Islam, sufism, poetry, music.

Giriş

Musiki ve şiir bütün farklılıklara ve yerel kültürel unsurlarla karmaşık ilişkilerine rağmen her beşeri toplumda mevcuttur ve belki de en evrensel sanatlar arasındadır. Bu iki sanatın ortak yanlarından biri, toplumsal mensubiyeti ne olursa olsun, insanların duygu ve düşüncelerini, kısaca, kendini/lerini ifade etmek için başvurdukları en önemli vasıtalar olmalarıdır. Toplumsal yaşamda bütünleştirici bir rol oynayan musiki ve şiir, sağladığı duygusal yoğunlaşma sayesinde fertler arasında bir kaynaşma oluşturur ve böylece de kültürel hayatın vazgeçilmez öğeleri haline gelir. Bireylerin ve toplumların kültürel dokusunun asli unsurları olarak musiki ve şiir, temel insani değer ve düşünceleri sonraki nesillere taşır; aynı zamanda toplumsal inançların estetik biçim kazanmasında köprü vazifesi görürler. Müzik, içinde barındırdığı melodi ve anlamlı dilsel yapısıyla, beşeri tecrübeyi uygun bir tarzda dışa vurmaya ve aktarmaya imkân tanırken aynı zamanda kültürel zemindeki metafizik kavrayışın ifade edilmesine de vesile olur. Benzer şeyleri şiir için de söylemek mümkündür.¹ Bu bağlamda müzik, Schopenhauer'un ifadesiyle söyleyecek olursak; en derin, en etkileyici ve en gerçek dildir. Musiki varlığın görüntüsü, taklidi, terkibi ve dolaylı yollardan tasviri değil, bizzat doğrudan doğruya varlığın kendisi ve varlığın özüdür. Dünya tecessüm etmiş irade olarak adlandırılabilceği gibi, vücut bulmuş musiki olarak da adlandırılabilir.²

Birçok kültürde musiki, gökle yeryüzü arasındaki harmoniye, karanlık ve aydınlık arasındaki uyuma istinat eder. Hıristiyanlığı ve aşkın bir varlığı reddeden Nietzsche dahi Bach'ın bir eserini dinledikten sonra musikinin söz konusu yapısına -insanı metafiziğe taşıyan- dikkat çekerek şunları söyler: "Hıristiyanlığı tamamiyle unutan birisi hakikatten burada Bach'ın bu eserini bir İncil olarak dinleyebilir."³ Musiki üstadı ya da dehası Beethoven da musikinin varlığı kuşattığının farkındalığıyla, onun hikmet ve felsefeden daha üstün bir yapıyı ifşa ettiğini, çünkü musikinin insanı derininden yakalayan ve ruhundan kavrayan evrensel bir dil olduğunu iddia eder.⁴ Sesin, kelamın, harmoninin en genel anlamıyla musiki ve şiirin metafizik ve ilahi yapısına dikkat çeken Mevlana'nın "Mesnevi-i Manevi"sine "dinle (*bişnev*)" ile başlaması kâinatın ilahi ritmine ve ahengine bir gönderme olsa gerektir. Benzer bir yaklaşımla yani evrenin ezeli ahenginin ritmik yapısını dinlememiz ge-

¹ İlkay Şahin, *Dini Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 49, II (2008), ss. 271- 277.

² Senail Özkan, *Schopenhauer*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006, s. 252.

³ Timothy A. Smith, *Fugue No. 7, Well-Tempered Clavier, Book II*, <http://www2.nau.edu/tas3/wtc/ii07.html>. "Even they who have completely un-learned themselves from Christianity can hear this work as if it were the gospel." Nietzsche'nin müzik hakkındaki düşünceleri üzerine geniş bir malumat edinmek için bkz. Senail Özkan, *Nietzsche*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004, ss. 297-424.

⁴ J.W.N. Sullivan, *Beethoven: His Spiritual Development*, Melbourne: Melbourne University Press, 1970, s. 3. "Music is a higher revelation than wisdom and philosophy"

rektiğini ifade eden Leibniz, musikinin ruhun gizli bir sayma egzersizi olduğunu; fakat burada ruhun kendi sayısının bilincinde olmadığını belirtir.⁵

Musiki ve şiirin birçok özelliğinin dışında kuvvetli bir duygu kaynağı, dönüştürücü ve değiştirici yapısı dindarlık hissini artmasına ve dinde daha derin bir vukuf kazanılmasına da yardımcı olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle musiki ve şiirin hem dini tecrübeye katılımı, hem de dini tecrübenin kendisini yoğunlaştırıp kuvvetlendiren bir etki yaratması ve dinin mutluluk, üzüntü, umut, korku vb. tecrübelerini ifade edecek bir sembol imkânına sahip olması, onun önemini bir kat daha artırmaktadır. İslam medeniyetinde de musiki ve şiirin hem toplumsal hem de ahlaki taşıyıcılık rolü çok erken dönemde fark edilmiştir. Her ne kadar İslam ya da Arap sanatı üzerinde düşünüldüğünde başka saikler ve kültürel farklılıklar devreye girse de, Arap ya da İslam estetiğinin temel imgesini, Van Grunebaum'un ifadesiyle söyleyecek olursak, "kronolojik mistisizm" temsil eder. Ona göre Arap dili, şiiri ve musikisinin en güzel örneklerine mutasavvıfların eserlerinde rastlamak mümkündür.⁶ Müslümanlar Arap dilinin en güzel şekilde Kur'an'la ve Kur'an'da sunulduğuna inanırlar. Müslümanlar "Tanrı güzeldir ve güzeli sever" ifadesine bugün olduğu kadar geçmişte de sıklıkla başvurur ve çoğu zamanda bu ifadeyi peygambere atfederler. Âlimler İslam kültürü açısından önemli olmasına rağmen söz konusu hadisin sıhhati noktasında şüphecidirler. Bu özlü sözün Sami bir gelenekten gelmediği açıktır; genel yaklaşım bu ifadenin Tanrı güzelliği kavramının Platoncu yorumundan türetilmiş yönündedir.

Kur'an, dilinin eşsizliği ile zaten temaşa edilmesi gereken güzelliklerin bir örneğidir. Müslümanlar Allah kelamı olan Kur'an'ın güzelliğiyle övünürler. Kur'an'ın ilahi bir kelim olduğu bir kanıtı da elbette onun edebi güzelliğidir. Müslümanlar indindeki temel inanç Kur'an'ın eşsiz olduğu, onun benzerinin meydana getirilemeyeceği ve onun bir estetik değere sahip olduğudur. Kur'an onlara göre vahyedilmiş bir kitaptır; fakat o aynı zamanda bize edebiyat ve başka sanatların da en güzel örneklerini sunar. Onun zevkli yapısını hadisler de desteklemektedir: "Hiç kimse Kur'an'ın zevkinden kaçamaz" hadisi buna örnektir. Gazali'ye göre bu hadiste geçen "yeteganne" kelimesinin aslı musikiden hoşlanmak anlamına gelmektedir. Kelamcılardan bazıları Kur'an'ın hem bir vahiy hem de insanlara sürur veren bir güzellik olduğunu ve bunların arasında bir çelişki olmadığını iddia ederler. Aslında geleneksel bazı kelamcılar her ne kadar bu yönü reddetseler (şüursel ve estetik yapısı) de onlar Kur'an'ın başka dillere çevrilmesine karşı çıkarken aslında onun lafzının ve metinsel güzelliğini de bir yandan kabul etmiş olmaktadırlar.

Gazali'ye göre Kur'an'daki bazı ayet ve sureler dinleyenleri vecde getirir; bundan dolayı da dini musikiye bir ibadet formu olarak ruhsat verilebilir. İslami

⁵ Marcus du Sautoy, *The Music of The Primes*, New York: Harper Collins Publishers, 2004, s. 77. "Music is a secret arithmetical exercise and the person who indulges in it does not realize that he is manipulating numbers."

⁶ G.E. von Grunebaum, *Classical Islam*, Trans. Katherina Watson, New Jersey: A Division of Transaction Pub, 2009, s. 64.

gelenek Kur'an'ın dinleyenleri vecde getirmesine dayanarak şiir dinlemeye de ruhsat vermiştir. Kur'an'ı dinleyenler onun bahsettiği hikâye karşısında bilincini yitirebilmekte veya ağlayabilmektedir. İslam'ın ilk devirlerinde bile içerisinde birçok kişinin kendisine Kur'an okunduktan ya da Kur'an'ı işittikten sonra Müslüman olduğu nakledilmektedir. Bu onun bilgi içeriği ve edebi değeri kadar sese ait yapısıyla da alakalı olsa gerektir.⁷

Kur'an'ın kendisi bizzat sıklıkla evrenin güzelliğinden; Allah'ın yarattıklarıyla âlemi süslediğinden ya da güzelleştirdiğinden bahseder. Aynı şekilde cennet nimetlerinin güzelliği ve ihtişamı da ahiret güzellikleri olarak ifade edilir. Söz konusu ayetler evrenin güzel bir şekilde yaratılmasına ve yaratılmış şeylerin yapısındaki güzelliğin iç dinamğine vurgu yapar. İslam dünyasında insana küçük kâinat denmesinin diğer Sami dinler ve Grek felsefesinden daha çok Kur'an'ın kendi iç dinamikleriyle alakalı olduğu açıktır. Müslüman düşünürlerin de buradan hareketle yaptığı yorumlarda arzın tezyinine ya da güzelleştirilmesine ve insanın eşsiz güzelliğine değinerek aleminin estetik değerine ve bunun ahlaki veçhesine de dikkat çekmeleri Kur'an kaynaklıdır.

Gazali'de Şiir ve Musiki

Fıkıh, Kalam ve tasavvufa vakıf bir âlim olan Gazali Sünni İslam'ın önemli simalarından biridir. O, batınî ve aşırı Şii öğretilere karşı olduğu kadar Yeni-Platoncu felsefeye karşı da Sünniliği hararetle savunmuş; sufilerin yaşadığı dini tecrübeyi daha güvenilir bir bilgi yolu olarak kabul etmiştir. Dünyevi ya da somut güzellik anlayışını reddetmemekle birlikte daha çok manevi bir güzellik anlayışını benimsemiştir. Bununla birlikte bu mesele hakkında yorumda bulunmanın Gazali açısından zor bir durum olduğunu da söylememiz gerekir. Çünkü bir yandan peygambere atfedilen bir hadise göre camileri süsleme yasaklanmıştır; çünkü süsler ibadet edenlerin huşularını bozmaktadır. Geleneğe göre melek Cebrail peygambere Medine'de içinde süsleme bulunmayan bir cami yapılmasını bildirmiştir. Gazali de bu yüzden Kur'an cüzlerinin süslerle bezenmesini yasaklar. O, insan güzelliği hakkında konuşurken onun insanı baştan çıkarıcılığına karşı da uyarıda bulunur. Fakat her şeye rağmen Gazali'nin diğer geleneksel teologlara katılmayarak musikiyi yasaklamadığını görürüz. Hatta o, musikiyi bırakın yasaklamayı dini performansı artırıcı bir özelliğe sahip olduğuna inanır. Gazali'ye göre bu dünyada görme, duyma ya da zihinle algılanabilen tüm güzellikler Allah'ın Kudret'inin ve Nur'unun bir yansıması/tecellisidir. Bütün her şey O'nun yüceliğinin bir yansıması olarak güzel, iyi ve sevimidir. Allah her şeyi güzellik ve mükemmellik sıfatlarıyla birleştirmiştir; bu yüzden O, bize ve eşyaya bir aşk hak etmiştir.⁸

Güzellik sadece görsel değildir; o başka duyumlarla da algılanabilir. Zihinsel olan; görme, koklama, dokunma duyumları kendilerine uygun ya da kendileriyle uyuşan zevklere sahiptirler. Burada güzellik algısında bir hiyerarşi söz konusudur.

⁷ Gazali, *İhya Ulumi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yay., 1992, II, ss. 682-683.

⁸ Gazali, *İhya* II, ss. 696-697.

Bilgimizin konusu ne kadar yüceltilmişse ya da ne kadar fazla ise; zevk de o kadar fazladır. Kısacası Gazali akli güzellik ile estetik güzelliği ayırır. Ona göre anlaşılır güzellik sadece görme, işitme, dokunma ve tatmayla duyumsanan değil; “derunî bir vukuf” ile algılanabilen erdemler ve ilim gibi soyut güzellikleridir. Erdemlerin güzelliği duyular tarafından algılanamaz: “Bedeni gözle görünen dışsal formdaki güzellik hayvanlar ve çocuklar tarafından tecrübe edilebilmektedir, ... fakat batini formdaki güzellik sadece kalp gözüyle ya da kişinin iç görüşünün ışığıyla algılanabilir.”⁹ İçe ait görü kalbin gözden daha hassas olması sebebiyle dışsal görüden daha güçlüdür; dolayısıyla da Gazali’ye göre kalp tarafından algılanan güzellik göz tarafından algılanan güzellikten daha güçlüdür. Salt rengin ve oranın güzelliği göz tarafından algılanır/kavranır; fakat azamet, ululuk, karakter üstünlüğü, iyilik bütün bunların hepsi kalbi hisle kavranan içsel niteliklerdir. Bilgi, güzellik algısı ve hoşluk formunun yükselişiyle alakalıdır. Nesnel güzellik, anlama güzelliğine, anlama güzelliği ise bizi müşahede güzelliğine götürmelidir. Allah’a ait bilgimiz güzelliğin en mükemmel şekilde kavranışıdır; zira O’nun güzelliği mükemmeldir. O’nunla ilgili bilgi zevklerin en üstünüdür; bütün duyular ve zihni yeterliliklerin en üstünde olanıdır.

Felsefeye düşmanlığına rağmen Gazali’nin yukarıdaki düşüncelerde İbn Sina’dan etkilendiği görülmektedir; hatta ruhun güçleri konusundaki düşünceleriyle tamamen İbn Sina’yı takip ettiği söylenebilir. Mesela Gazali de İbn Sina gibi zevkin/hoşlanmanın ruhun derinliklerinde kökleşmiş olduğunu söyler. Ruha içgüdüden gelen hoşlanma idrakinin çeşitli formları arasında niteliksel bir fark olduğu açıktır. İnsan nazari melekeleriyle ne kadar soyut düşünebilirse o nispette de varlıkları daha geniş bir ufukla kavrar ve dolayısıyla da en yüksek mutluluğa da ulaşması o kadar olası olacaktır. Böylece Gazali güzelliğin en yüksek formunun ve en yüksek saadet formunun Allah sevgisi olduğunu düşünür. Saadet/hoşnutluk insanın nihai amacıdır ve güzeli sevenler saadete ulaşmak isterler. Bu insan doğasıyla alakalı bir ilişkilendirmedir. İnsanlar kendilerini sevdikleri gibi yaşamayı da severler ve onların hepsi iyi ya da mutlu olmaya yönelirler. Dolayısıyla kendilik sevgisi temeldir; dolayısıyla da onların içgüdüleri saadeti yani gerçek hoşluğu arar ki Gazali’ye göre, bu arzu onları Allah’a götürecektir; böylece de onlar hakiki mutluluğa ve zevke ulaşmış olacaklardır. Gazali açısından seven ve sevilen arasındaki harmoniden ve benzerlikten de aşk sadır olur; bunu insanın kendilik sevgisi de doğrulamaktadır. Gazali’ye göre bunun sebebi de insanın Allah’ın suretinde yaratılmış olmasıdır.

Gazali Ebu Hanife ve İmam-ı Şafii’nin musikiye karşı düşüncelerinden bahsettikten sonra Kur’an’da ve peygamberin sünnetinde musikinin yasaklandığına dair bir kayıt bulamadığını söyler. Hatta ona göre bizi beş duyu ile yaratan Allah onları boş yere yaratmış olamaz; dolayısıyla da güzel sese ve kötü sese karşı kulaklarımız ve kalbimiz uygunluk arz eder. Gazali, musiki ile ilgili düşüncelerinde özellikle diğer âlimlere, mutasavvıflara, peygamberlerin hayatına mesela Hz. Davut hakkında bahsedilenlere ve hadislere referansta bulunur. O, cennet nimetlerinden birinin de

⁹ Gazali, *İhya* II, s. 697.

musiki olduğuna inanmaktadır.¹⁰ Zaten onun yaşadığı dönemde sufilerin zikir hallerinde musikiden yararlanmaktadırlar. Gazali, musikin de şiir ve dil gibi olduğunu düşünmektedir; o da kötüye ve iyiye kullanılabilir; yani bu sanatlarla da ahlaki değerler taşınabilmektedir. Gazali'ye göre aslında musiki kalpte yeni hisler yaratmaz; o sadece kalpte var olanı harekete geçirir. Manevi anlamda musiki kalbi temizler; fakat o kötüye de kullanılarak kalbi karartabilir de. Bu yargı Gazali'nin karar verme sorumluluğunu insana bıraktığının göstergesidir. Ama Gazali'nin dinleyenlerde günah hissi uyandıran her türlü musiki ve çalgı aletini yasakladığı kesindir.

Gazali aşk şarkılarını onaylar; çünkü onlar sevenler arasındaki bağlılığı daha da artırır. Köle kadınlar tarafından şarkı söylenmesi, dans edilmesi ve musiki Gazali'ye göre yasaldır; çünkü peygamber hazların doğal bir ifadesi olarak bunlara onay vermiştir. Bu tarz şeyler yasal olduğu kadar neşe vermesi açısından övülen şeylerdir. Gazali sadece musikiyi savunmakla kalmaz, aynı zamanda musikiye karşı çıkanları da eleştirir. Çünkü ona göre, musikiyi ancak Allah'ın yarattığı güzellikleri gerçek anlamda algılayamayan hissizler ve ahmaklar reddedebilir. Hata bu kimseler, ruh halleri bozuk, hasta kişiler olup hayvanlardan bile aşağı varlıklar sayılabilir; zira hayvanlar bile musikiden etkilenirken, bazı insanların mizaçları bozularak hayvanlardan daha kaba ve aşağı varlıklara dönüşebilirler.¹¹ Yine Gazali "bütün peygamberlere Allah tarafından güzel ses verilmiştir" hadisini musikin kabulü için delil olarak kullanır. Ona göre Kur'an bizzat güzel bir sesle (ahenkle) okunmakta ve peygamber bunu tavsiye etmektedir. Bugün bile birçok ses sanatçısının kariyerlerine Kur'an okumayla başlamaları ya da hafız olması oldukça ilginçtir. Fakat Gazali'nin musikiyi iki kategoriye ayırdığı ve daha çok bunların sonuç ve etkilerinden hareketle yargıda bulunduğu açıktır: Nesnel ve manevi/dini musiki.

Gazali dünyaya ait olan bilgiyi asla reddetmez; fakat dünyevi bilginin dışında manevi ya da ahiret bilgisinin de olduğuna inanır ve onun söz konusu düalist yaklaşımından musiki anlayışı da payını alır. O manevi bilginin kaynağı olarak vahyi ve ilhamı kabul eder; vahiy peygamberlere, ilham ise mistiklere/ariflere hastır. Mistikler Allah'ın bir lütfuyla bazı şeyleri hakkıyla kavrayabilenlerdir. Vahiy ilhamdan daha yüksektir ve çalışma vasıtasıyla elde edilebilir bir şey değildir. Gazali'ye göre ilham vasıtasıyla sanatlar ortaya çıkar. Gazali için şairler ya da sanatçılar bir vahiy formuna sahip değildir; fakat onlar ilhamla sanatlarını, kendi uzmanlıkları ve bilgilerini ortaya koyabilirler. Kur'an vahyi biriciktir ve diğer sanatların hepsinden farklıdır; O edebiyatın en yüksek formudur. Gazali'ye göre Tanrı insanlarla doğrudan Kur'an'la dolaylı olarak da peygamber vasıtasıyla (kutsi hadislerle) konuşur, kısacası Tanrı sanatçı ve zanaatkârla özel olarak konuşmaz. Burada Gazali'nin Eş'ari anlayışı savunmasına rağmen İbn Sina gibi düşündüğü; yani onun ilahi yaratmayı insani eserlerden ayırdığı ve böylece de sanata otonom bir karakter verdiği görülmektedir. Bununla birlikte O, Gazali'ye göre sanatçının eserinde ve eseriyle asla doldurulmayan olarak kalır.

¹⁰ Bkz. Gazali, *İhya* II, ss. 689-711.

¹¹ Gazali, *İhya* II, ss. 688-689.

Gazali'ye göre Kur'an'ın güzelliği onun sadece insanlara bilgi veren ya da aydınlatıcı bir kitap olması değildir. Nitekim Kur'an basit bir tarzda okunmaz; ilk dönem Arap şiirinde (İslam öncesi dönem) olduğu gibi melodik bir yapıda okunur. İbn Kayyim ve Kurtubi gibi bazı âlimler bu fenomeni musiki ve şarkılarla ilgili antik Arap arzusunun bir parçası ve devamının sürdürülmesinin kuvveti olarak açıklar. Gazali'ye göre Kur'an Müslümanlara vahyedildiği zaman onlar daha önceden olduğu (vahiy gelmeden önceki dönemlerde olduğu gibi) gibi yani musiki ya da bayram zamanlarındaki kıyafetlerini giyerlerdi. Bazı tefsircilerin de ifade ettiği üzere, kıraat ilmi sadece okuma tarzı, seslendirme ve telaffuzu içermez; ezbere ahenkli okuma tarzlarını da içerir. Gazali bu bağlamda "Kur'an'ı seslerinizle güzelleştiriniz" ve "Her şeyin bir süsü vardır; Kur'an'ın süsü de güzel bir sestir." hadislerini zikreder. Kısacası Kur'an'ın ezberlenmesi ve okunması ile musiki arasında bir ilişkinin ve hatta karşılıklı bir etkileşimin olduğu kesindir.

Gazali'ye göre, duyular vasıtasıyla anlaşılan güzellikler hoşla gittikleri için sevilirler. Aklın kavradığı ya da hoşlandığı güzellikler, gözün gördüğü suretlere dayalı güzelliklerden daha üstündür ve daha güzeldir. Elbette her canlı için ilk sevilen ya da hoşla giden şey kendi nefsi ve zatıdır. İnsanın kendi kendini sevmesi ve güzel bulması, bir anlamda yok olmayı istememesi ve varlığını devam ettirmeye çalışmasıdır. Gazali, varlığın devamının sevildiği ve hoş bulunduğu gibi kemalinin de güzel addedileceğini belirtir.¹² Gazali'ye göre bir şeyden hoşlanmanın, güzel bulmanın ya da sevmenin diğer bir sebebi de ihsandır. İnsan, iyiliğe tabidir; çünkü gönül iyilik yapanları sever, kötülük yapanlardan uzaklaşır. İyiliğinden dolayı bir adamı seven, onu zatı için değil iyiliğinden dolayı sevmiştir. Burada iyilik kalkınca sevgi de kalkabilir; iyilik azalınca sevgi de azalabilir. Dolayısıyla Gazali için gerçek sevgi bir şeyi zatından ötürü sevmek; bir şeyi zatından ötürü güzel bulmaktır. Yani her hangi bir iyiliğinden dolayı değil, zatından hoşlandığı için sevmektir. İşte eksilip artmayan, yok olup tükenmeyen gerçek sevgi ve güzellik budur. Bu da hüsn-i cemalî sevmektir; zira güzellik anlayan herkesçe sevilir.¹³ Kısacası Gazali'ye göre, güzel sırf güzel olduğu için sevilir; başka bir şeyden dolayı sevilmez (amaçsız amaçlılık). Akarsular ve yeşillikler, mutlak surette yemek-içmek için değil, güzel oldukları için; sırf gözün onları güzel görmesinden dolayı sevilirler.

Gazali'ye göre, güzeller güzeli Allah'tır ve idrak edilen her hüsn-i cemal O'na dayandığından O'na yönelişte bir hoşluk ve zevk vardır. İnsanlara göre çoğunlukla güzellik, gözün güzel gördüğü şeylerdir; bazı kişiler gözle görülmeyen, tahayyül edilmeyen, şekil ve renk almayan şeylerin güzelliğinin düşünilemeyeceğini sanırlar. Fakat güzellik, yalnız gözün anlamasına bağlı değildir. "Güzel ahlak, güzel ilim, sîret-i hasene, ahlak-ı cemile" gibi şeyler beş duyu ile değil, batini olan basiret nuru ile bilinirler. Gazali, bu güzel hallerin hepsinin sevimli olduğunu ve bunlarla sıfatlanan insanın da sevilen güzel bir insan olduğunu düşünmektedir.¹⁴ Gazali,

¹² Gazali, *İhya*, IV, ss. 539–540.

¹³ Gazali, *İhya*, IV, s. 541.

¹⁴ Gazali, *İhya*, IV, s. 543.; Mohamed Ahmed Sherif, *Ghazali's Theory of Virtue*, Albany: State University of New York Press, 1975, s. 127.

burada Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanma ve O'nun ahlakıyla ahlaklanmanın kişiyi arındırdığını Gerçek Güzellikle arınan kişinin de güzelleştiğini söylemektedir. Gazali, bir şeyi sevme, güzel bulma ve hoşlanmanın gerekçelerini mistik bir estetik kurguya bürüyerek estetik arınmadaki son aşamayı biraz sembolik de olsa şöyle dile getirir: "Sevme, bir şeyi güzel bulmanın diğer bir sebebi de onların arasında bir münasebet ve bir benzerlik olmasıdır. Çünkü insan kendisine benzeyen şeye meyleder; bunun için çocuk ile büyük de büyük ile arkadaşlık eder. Kuş bile kendi cinsinden olan kuş ile ünsiyet eder de diğerlerinden kaçır. Her ne kadar suret ve şekil bahis konusu değilse de Allah ve O'nun kulu arasında (arınmış insan) batını bir münasebet vardır. Bu münasebetin bir kısmını kitaplarda yazmak caiz ise de bir kısmının kaleme alınması caiz değildir. Bunu hakkıyla 'kurb' makamına vasıl olmuş olanlar anlar; burası kalemin dizginlerini toplamanın vacip olduğu yerdir."¹⁵

Gazali, "kurbîyet teorisiyle" estetik arınmanın duyulardan başladığını söylemekte (musiki de vecd için bir başlangıçtır); Gerçek Güzelliğe ancak arınmış kişilerin yaklaşabileceğine inanmakta ve mukarrebun da O'nun sıfatlarıyla sıfatlanarak güzelleştiğini savunmaktadır. O, duyuma dayalı estetik obje/objelerin insan ruhu üzerindeki etkisini şöyle anlatır: "Güzel sesler, vezinli nağmeler ruh üzerinde acayip tesirler meydana getirir. Bazı sesler, kalbi neşelendirir; bazıları mahzun eder; bazıları uyutur, bazıları da güldürür ve hoplatır. Bahar ve yeşilliğin; ud ve evtarın (keman) kendisini harekete geçirmede kişinin ruhu bozuktur ve o, tedavisi imkânsız bir ruh hastasıdır... Beşikteki çocukta bile güzel sesin tesiri görülen bir gerçektir. Ağlamakta olan çocuğun kulağına giden güzel ses, kendisini susturur ve sese doğru meyleder."¹⁶ Fakat istendik düzeydeki estetik temaşa, bu düzeyde yani duyuşsal düzeyde kalmamalı, erdemle arınmalı, Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanarak Gerçek Cemal'in cemalini yansıtmalıdır. Kısacası Gazali'nin estetik sistemi diğer mistik filozoflarda olduğu gibi bir "yükseliş" ve "iniş" estetiğidir.¹⁷

Gazali estetik bir unsur olan şiir ve musikinin ruhu nasıl arındırdığının öneminin farkındadır. Gazali'ye göre, ister şiir gibi anlaşılır olsun, ister musiki ya da kuşların sesi gibi anlaşılmaz türden olsun, güzel ses kalbi tahrik eder. Kulağa ve kalbe estetik bir tecrübe yaşatır. Müzik dinlerken insanda bir sükûn, bir ürperti, bir çarpılma, bir yumuşama ya da bir açılma hali meydana gelir.¹⁸ Bu hallerin hepsinin vecit ile ilgili bir boyutu vardır. Güzel sesi dinlemek hilkatin sesini duymanın, yani hissetmenin çok önemli bir aracı haline gelebilir.¹⁹ Gazali'ye göre, ilahi kelim insanlara beşer sıfatı olan harf ve ses olarak ulaşmıştır; sesler hikmetin meskeni ya da bedenidir. Hikmet de sesin canı ve ruhudur. Cisimler ruha mekân olmalarından dolayı saygıya layık oldukları gibi, ses ve sözler bünyelerinde barındırdıkları hikmet dolayısıyla şerefli ve yücedirler. Duyular üstü ve ahenkli sesler de o âleme benzer.

¹⁵ Gazali, *İhya*, IV, ss. 553-554.

¹⁶ Gazali, *İhya*, II, s. 688.

¹⁷ Gazali, *İhya*, III, s.775.

¹⁸ Gazali, *İhya*, II, ss. 688-689. Ayrıca Gazali'nin musiki konusundaki düşünceleri için Bkz. Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Musiki ve Sema*, İstanbul: İrfan Yay., 1976, ss. 48-49.

¹⁹ Gazali, *İhya* II, ss. 696-697.

Bu yüzden, kalbi uyararak onda bir şevk meydana getirirler. Kısacası, insanlar Allah'ın sıfatlarını kendi sıfatlarından hareketle temsil yoluyla anlayabilirler. Şiir ve musiki; güzellik, ahenk ve ritmiyle bu konuda insana çok önemli fırsatlar sunar. Çünkü güzel ve ahenkli seslerde ruhani âlemi andıran bir şey vardır.²⁰

Gazali her ne kadar eserlerinde nesri kullanmış ve daha çok bir yazar ya da bir âlim olarak tanınmasına rağmen o aynı zamanda çok iyi bir şairdir. Yine nesir şeklinde yazmış olduğu kitaplarında da onun şiirlerine rastlamak mümkündür (Mesela *İhya'*da ellinin üzerine şiir vardır). Ayrıca kendi döneminde ve daha sonra yazılan biyografilerde Gazali'den iyi bir şair olarak bahsedilmektedir. Gazali'nin yazdığı kitaplarda kullandığı kelimeler, seçtiği ifadeler ve benzetmelerin şiirsel üslubu hayranlık uyandırıcıdır. Duyular dünyasının ötesindeki güzelliğin tecrübesine gözü ve kulağı vasıta kılmak için çoğu zaman şiiri kullandığı açıktır. Burada belki de Nizamülmülk'ün karargâhında Gazali'nin arkadaşlarından birinin de Ömer Hayyam olduğunu hatırlatmak gerekir. Kısacası o dönemin birçok Sufi şairleri gibi Gazali'nin de şiir sevgisi doruk noktadadır. Zira Gazali ruhtaki ilahi özlemin ancak şiirle ya da musikiyle giderilebileceğini düşünmektedir. Ona göre ahenkli sözden, musiki ve şiirin mecazi dilinden anlamayanlar, söylenenlerin önemini de gerçekten bilemezler. Gazali bazı insanların şiir hususunda diğerlerinden daha üstün olduğundan; bazı kimselerin düzenli ya da düzensiz vezinleri ayırt edemediğinden ve diğer bazıların da bu hususlarda ileri seviyede bulunduğu bahseder. Musiki ve şiirden nasibi olmayanlar Gazali'ye göre hoş bir musiki karşısında kendinden geçen ve hatta bayılma derecesine gelen kişilere şaşırırlar; çünkü onlar kendilerinde olmayan bir yeti dolayısıyla musikiden etkilenenleri anlayamazlar. Söz konusu kişiler şairleri ve müzisyenleri ne kadar anlamaya gayret etse de anlayamayacaklardır. Gazali bir başka yerde bu yeteneğe sahip olanlar hakkında şunları ifade eder: “Böyle bir kalbe sahip olanlar başka şeyler onları hareket ettirmeden yani sebep olmadan doğrudan musiki ve şiirle bazı şeyleri kavrar ve bilirler; yani onlar doğalarında olandan hareketle bilirler”. Gazali'ye “göre şiirde bir hikmet vardır”.²¹

Gazali şiirlerini sanki bir aşk şiiri tarzında yazmaktadır fakat aslında onun şiirleri mistik önemi haiz yoğun sembolik şiirlerdir. Onun şiirsel dehası ile musiki sevgisi ilişkilidir ve musiki onun en önemli ilham kaynaklarından biridir. O, “sağır adamın müzik notalarını ve tatlı sesleri hoşlanmayı kaçırdığından”; “Var olmasına rağmen aslında gerçekte var olmayan, yaşamasına rağmen ölü biri olduğundan” bahseder. Gazali'nin Suni İslam içindeki musiki dinleme ve söyleme hakkındaki fetvalardan sıkıntı duyduğundan daha önce bahsetmiştik. Onun musiki dinleme ve söylemeyi yasal bulanların tarafında olduğu görülmektedir; çünkü musiki, günahla/dini nakille ilişkilendirilmediği sürece kısacası bir insanın kendisine arzu veren şeyler hususunda yasaklanamayacağı savunusunu yapar. O akıl sağlığı yerinde olanlar ve normal kişiler için musiki dinlemenin yasak olduğunu kabul etmenin mümkün olmadığını belirtir; çünkü nasıl bülbülün ve diğer kuşların sesini dinlemenin

²⁰ Gazali, *İhya* I, s. 360; Gazali, *Kimya-yı Saadet*, çev. A. Faruk Meyan, İstanbul: 1969, s. 328.

²¹ Gazali, *İhya* II, s. 686.

günah olduğu söylenemiyorsa yani onlar da hoş ve ölçülü ise aynı şekilde insanların söylediği musikin de yasak olduğu söylenemez. Hoşa gitme açısından canlılar ve cansızlar arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla da bülbül sesi ve insan gırtlığından çıkan nağmeler arasında bir benzerlik gören Gazali ne insanın yaptığı musikiyi ne de kullandığı musiki aletlerini yasak sayar.²²

Hz. Davut geleneğine dikkat çeken Gazali, onun dertlendiğinde hoş bir sesle ezberden Zebur okuduğunu; etrafına toplanan kuşların, insanların ve mahlûkatın onun güzel sesini dinlediğini belirtir.²³ Yine Gazali, aptal bir tabiata sahip olmasına rağmen bir devenin çoban tarafından söylenen şarkıdan nasıl etkilediğini ve devenin normalde katlanamayacağı ağırlıktaki yükü daha uzak mesafeye taşıyabildiğini aktarır. Devenin dinlediği musiki sayesinde uzak olan yol kısılır; musiki onu heyecanlandırır ve acıyı duymaz hale getirir. Gazali deve ile deve çobanın şarkı söylemesi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu; devenin bile güzel sese olumlu anlamda karşılık verdiğini; onu daha dayanıklı kıldığını uzun uzun anlatır.²⁴

Gazali, Ebu Bekir Dinuri'den de bir hikâyeye nakleder. O çöllerde seyahat ederken bir Arap kervaniyla karşılaşır; adamlardan biri ona misafirperverlik gösterek otağını buyur eder. Prangalar içinde siyah bir köle görür ve onun da önünde ölmüş birkaç deve bulunmaktadır. Develerden biri de o kadar güçsüzdür ki neredeyse ölecek durumdadır. Köle Ebu Bekir'e yani misafire kendisini bu durumdan kurtarması için yalvarır. Ebu Bekir, konakladığı otağın sahibine durumu sorar. Adam kendisinin develer kiralayarak ticaret malı taşıdığını fakat bu kölenin işlerini mahvettiğini söyler. Ebu Bekir, bunun nasıl olduğunu sorar: O kölenin çok güzel bir sesi olduğunu; onun sesiyle develerin kaldıramayacağı yükleri bile kaldıradığını, üç günde alabilecekleri yolu bir gecede alabildiklerinden söyler. İşte onun bu güzel sesi yüzünden develer telef olmuştur. Ebu Bekir, kölenin güzel sesini dinlemek ister. Köle yakın bir kuyudan su çeken deveye şarkı söylemeye başlar; köle söyledikçe deve kendinden geçer ve yere yatıp kendi üzerinde dönmeye başlar. Ebu Bekir, hayatı boyunca bu kadar güzel bir ses duymamıştır ve bunu gözleriyle görmüştür.²⁵

Gazali'ye göre yaratılışı kaba, katı ve kolayca etki altına alınamayanlar bile (deve gibi) musiki ile harekete geçirilebilir; hatta yaratılışı develerden daha kaba ve doğalarında ince bir ruh bulunmayanlar bile musikin o ritminden etkilenirler. Kuşların ölçülü nağmeleri ne güzeldir ve bizleri etkiler. Gazali'ye göre "musiki ya da şarkı kalpte olmayan bir şeyi üretmez; o zaten kalpte var olanı uyandırır". Musiki/sema kalbi yeniler ve kalbi çeşitli ayartmalardan ya da günahlardan uzaklaştırma ve kalbi kaygılardan uzak tutmaya hizmet eder. Zaten Gazali için kalp çeşitli arzu ve heveslerin güreş alanıdır ve musiki kalbi arıtmada önemli bir yere sahiptir. Musiki kalpte bazı olumlu hasletleri güçlendirir ve onları zinde tutar. O dünyevi arzular-

²² Gazali, *İhya* II, ss. 683-684.

²³ Gazali, *a.g.e.*, ss. 682-683.

²⁴ Gazali, *a.g.e.*, s. 689.

²⁵ Gazali, *İhya* II, ss. 689-690.

dan uzaklaşmaya ve dini vazifeleri yerine getirmede de etkilidir. Mesela dua/ibadet ve Kur'an okumak gibi. O hem zihni hem de bedeni rahatsızlık ya da bıkkınlıktan kurtulmak için de kullanılabilir. Musiki sadece bu amaçları için bile arzulanabilir bir şeydir. Musiki dinlemek insanı rahatlatır ve bir hoşluk hissi verir; yaşayan her varlık bundan pay alır; yani ondan hoşlanır. Ama bunlar Gazali için musiki dinlemenin en alt seviyesidir.²⁶

Gazali'ye göre bu dinlemenin bir üst seviyesi anlayarak musiki dinlemektir ama burada hala maddi bazı şeylerin varlığı söz konusudur. Üçüncü ve daha yüksek seviye ise ruhun Tanrı'yla ilişkisini kavramasıdır ki burada maddi bir unsur yoktur. Sufilerin/mutasavvıfların dinlemeleri bu türdendir. Tasavvuf yoluna yeni girenler hemen Tanrı bilgisine ulaşmak ister ve arzularlar; ama bu nesnel dinleme, anlamaya dayalı dinleme ve ruhun dinlemesini içeren müşahede yollarından geçilmelidir. İşte bundan sonra sufi O'nun Varlık denizine dalar ve burada ruh ile Tanrı arasındaki perde bir anlığına kalkar. Sufi musiki ya da ilahi okuyan kişiyi duyduğunda tabir caiz ise onun birisini arzulayan yaklaşımını ve aşk ateşini işittiğinde; ya da artık olmayan birinin özlemini anlatan musikisi ona ulaştığında bu vb. durumlar sufi üzerinde etki yaratır ve onu ruhsal bir harmoni içine sokar. Gazali'ye göre burada insanın kalbi bir çakmak-taşı gibidir; musiki bizzat bu çakmaktaşında var olan ateşi uyandırır. Aslında Gazali burada gerçek musikinin dışarıdan elde edilen bir şey olmadığı; ruhumuzda olanın yakılması/ateşlenmesi olduğunu savunur. Dolayısıyla da musiki onun (kalbin) alevini yükseltir; özlemini artırır. Kişi burada işittikleriyle bizzat kendinde ve kendi içine dönerek ruhsal bir tecrübeye dalar ve böylece onun için bazı şeyler mümkün haline gelir.²⁷

Musiki dinlemenin en yüksek tarzı, Gazali'ye göre, musiki/sema vasıtasıyla Tanrı'dan gelen vahyin bizzat ruh tarafından dinlenmesidir. Vahiyle ilişkisi bağlamında musikinin söz konusu amacı Allah'a duyulan özlemdir; O'na bir şekilde aşık olmaktır; bu da zaten Allah'ın tecellilerini gösterdiği olduğu belirli haller üretir. Ve bu vasıtayla da her türlü tanımın üzerinde olan Tanrı bilinir hale gelir. Sufiler yaşadıkları bu hale vecd hali derler. Musiki dinlemek suretiyle kalbin böyle hallere ulaşması, Tanrı'nın insan ruhu ile musikinin ritmi arasında bir uygunluk takdir etmesi musikinin mistik bir ilişki içeriyor olmasıdır. İnsan ruhu musikiden ve onun ritminden etkilenir; o bazen özleme sebep olur; bizi hüznü hallerden kurtarır; ruhumuzun genişlemesine ya da daralmasına neden olur. Gazali'ye göre böyle mükemmel bir yetenek ya da kapasiteden yoksun olanlar bu türden hoşlanmaları ve zevkleri tahayyül bile edemezler.²⁸

Gazali'ye göre musiki dinlemenin en yüksek derecesi hallerin ve ifadelerin ötesine geçen ruhanilerinkidir. Onlar sadece Tanrı bilincine sahiptirler; yani kendilerinin ya da kendiliklerinin; fiillerinin ve diğerleriyle olan ilişkilerinin bile farkında olmayanlardır. Sufi bu haldeyken temaşa okyanusuna dalar ve bu durumdaki kişi

²⁶ Bkz. Gazali, *İhya* II, ss. 681-690.

²⁷ Gazali, *İhya* II, ss. 713-716.

²⁸ Gazali, *a.g.e.*, ss. 723-724.

kendilikten sıyrılır.²⁹ Gazali Zünnun el-Mısri'ye atıfta bulunarak, musiki ile üretilen bu vecd halinin ilahi bir vasıta olduğunu; musikiyi sadece dışsal kulaklarıyla dinleyenlerin inançsızlık içinde çırpınacaklarını söyler.³⁰

Gazali musiki dinleyen herkesin bir bakıma mekânla, zamanla ve dolayısıyla bir şeyle ilişkili olduğunu belirtir. Ona göre musiki dinleyen dinlediği şeye ya da işittiği şeye dikkat gösterir; bu ise aslında kalpte mevcut olana da dikkat etmektir. Musiki dinlemek Allah aşkıyla dolu olan kalp için kesinlikle arzulanır bir şeydir. Zira o zaten kalplerimizde bulunan aşk ateşini iyiden iyiye daha fazla körükler; ister bu dünyasal veya duyumsal aşk olsun isterse ilahi veya manevi aşk olsun. Gazali'ye göre, musiki kozmik bir yapıya sahiptir; bir bakıma yeryüzündeki musiki yani dünyanın musikisi göğün musikisini yansıtır. Gazali (bir şürinde) ruhun burada yani yaşamda musikiye cevap verdiğini söyler; çünkü o uzun süre önce işitilen melodileri hatırlatır; daha beden orta da yokken işte o zaman o, söz konusu güzel melodileri dinlemişti. Gazali'ye göre dünyasal melodi, varlık öncesi zamanı hatırlatır; bu melodi cennete aittir ve kişide Kaynağıyla yeniden bir birleşme özlemi uyandırır. Beşikteki bebek hoş bir şarkı söylendiğinde nasıl sakinleşirse ve ona arzu gösterirse ve sükûn içinde uyursa; biz de bu dünyada göksel musikiyi hatırlarız ve varlıkların semai gibi musikiyle bütünleşiriz. Gazali, hakiki anlamda bir sufünün kalbinde yani kalbinin içindeki o göksel musikiyi işiten meleksele koronun musikisini dinlemekten hoşlanan kişiler olduğunu söyler. Akabinde de o, kuşların şarkılarının manasını daha iyi anladığını belirtir; zira onlar/kuşlar kendi yaratıcılarını övmek için seslerini nasılda güzelleştirirler. Kısacası musiki dinlemek mistik için ilahi ahengi paylaşmaktır. İnsan ruhunun Sonsuz ve Ebedi Ruha doğru yönelmesidir. *Musiki Gazali için bir ebediyet (Allah'a açılan) kapı/ sıdır.*³¹

Gazali'nin musiki söyleme ve dinlemeyle ilgili düşüncelerinde Hucviri'den etkilendiği açıktır. Hucviri bize İbrahim Havvas'ın bir hikâyesini anlatır. Anlattığı hikâye Gazali'nin bize anlattığı deve hikâyesiyle aynıdır. Hucviri'nin Davud hikâyesi de neredeyse Gazalinin anlattığıyla aynıdır. Ona göre Allah Davut'a hükümdarlık ve güzel ses vermiştir; onun sesini duyan vahşi hayvanlar ve kuşlar dağlardan ovalardan çıkıp gelmiş; ırmakların akması durmuş; kuşlar havadan yere düşmüş. Çölde onun etrafına toplanan insanlar hiçbir şey yemeden bir ay durabilirlermiş; çocuklar ne ağlarmış ne de süt isterlermiş. Onun sesini dinlemesinin etkisinden çok kişi ölmüş; ölenlerin büyük bir kısmı akil balığ olanlarmış; yaklaşık yedi yüz genç kız ve iki bin yaşlı adam. Sonra Allah, bizzat sesin güzelliğini dinleyenler ile şarkının ifade ettiği manevi anlamı dinleyenler arasında bir ayırım yapmak istemiş ve şeytana bunu yapması yönünde müsaade etmiş. İblis bir mandolin ile bir flüt yapmış ve Davut'un şarkı söylediği gibi bu aletlerle onun karşısına kurulmuş. Dinleyenler kurtulanlar ve lanetliler olarak iki gruba bölünmüşler. İblisin musikisini dinleyen ve hoşlananlar lanetlenmişler; Davut'un musikisini dinleyen ve hoşlananlar ise baş-

²⁹ Gazali, *a.g.e.*, s. 720.

³⁰ Gazali, *a.g.e.*, ss. 722-723.

³¹ Gazali, *İhya* II, ss. 724-731.

lanmışlar. Davut'un musikisini dinleyenler onda Tanrı'dan başka bir şey görmemişler.³²

Gazali'nin estetik anlayışının temel kavramlarından biri de sufilerin sıklıkla başvurduğu 'tevhid' (varlıkta birlik)tir. Söz konusu kabule göre Tanrı dışındaki varlıklar O'nun eseridirler ve O'nun hikmetini, büyüklüğünü ve güzelliğini yansıtır. "O'nun birliğine tanıklık etmeyen ya da bilmeyen yerde ve gökte hiçbir zerre" olmadığına inanır Gazali. Buna göre evrendeki her şey bulunduğu konum açısından Yaratıcının kutsiyetini tespih ederek O'na tanıklık eder. O'nu hakkıyla tanıyamayanlar, hariçtekinin ötesindeki sesleri işitemezler; sadece dış kulağa geleni duyanlardır; aslında bazı şeyler konuşanın ses tonundan tutun da ruh halini dahi yansıtır. Mesele manevi ifadelerin sesini işitebilmektir; birçok kişi bunu yapabilir; Musa Tanrı'nın Sesini duymada yalnız değildir.

Gazali'ye göre, insan ruhu akılla idrak edilenleri aşan bir kavrayışa ulaşabilir; kısacası manevi anlama yetisi denilen sezgi vasıtasıyla İlahi Gerçekliği anlayabilir ve kavrayabilir. Gazali, nerdeyse her eserinde kişiliğin hem dışsal hem de içsel bazı özelliklere sahip olduğunu söyler. Dolayısıyla da insan hem nesnel dünyayı algılayan bir beden gözünden hem de içeriden ruhun algısına imkân veren manevi bir gözden oluşur. Ona göre dış gözün algılayamadığı daha yüksek değerleri iç göz ve sezgi sayesinde ruh algılayabilir. Gazali'ye göre burada içsel bir işitme ve duyma söz konusudur. Dış duyumla işitilen şey sadece sestir ve insanın bu özelliği hayvanlarla ortaktır; fakat içsel işitme dışsal seslerin ve duyumun ötesinde ruhani ya da manevi bir vukufu duyulabilen şeylere aittir. Manevi işitmesi olmayanlar kuşların ötüşlerini, melodik sesleri, rüzgârın uğultusunu yani sınırlı güzellikteki sesleri işitirler. Manevi sesleri işitebilenler ise her şeyde Tanrı'nın birliğine tanıklık ederler ve güzel bir dil ile O'nu hamd ederler. Gazali'nin tabiriyle "*basiretü'l-batın*"a görünmez olanı bulur ve zamansal olanın dışında ezeli olanı müşahede eder. O yüzden kalbin iki kapısı vardır; biri dışarıya açılan diğeri de İlahi Güzelliklere açılan iç kapısı. Her şeyin gerçek mutluluğu ve güzelliği O'na dayanmakla elde edilebilir. İnsana uyan mü-kemmellik ve güzellik şeylerin gerçek anlamını kavrayabilmesinden geçer. Bu insanı hayvanlardan ayıran tahayyül ve hislere sürükler. Bu dünyanın güzellikleri Gazali için "güneş altında yağan kar"a benzer, güneş kar yok oluncaya kadar onu eritmeye devam eder. Fakat gelecek dünya değişmez ve bozulmaz olan bir mücevher gibidir. Gazali yine de bu dünya güzel değil mi? der ve bizleri şaşırır.

Gazali sufinin nesnel müzik ve şiir vasıtasıyla başlayan yolcuğunu Tanrı Kapısına vardır ve menzile ulaşan bir bilgenin şu sözlerini aktarır: "Dindar derki görebilmek/duyabilmek için gözlerini/kulaklarını aç. Biz de diyoruz ki gerçekten görebilmek/duyabilmek için gözlerinizi/kulaklarınızı kapayın". İçsel güzelliklerle dışsal güzellikleri anlatan müthiş bir metafordur bu. Gazali'ye göre arınma yolcuları bir halden diğerine geçerek (*tehvîn*) hedeflerine ulaşmaya çalışırlar. O yüzden sufi için bu dünyada gerçek anlamda sahip olunabilecek bir şey yoktur; sahip olunabilecek bir güzellik de yoktur. Gölgelere dua etmek ya da gölgeleri yalamak boşunadır.

³² Bkz. Hucviri, *Keşfü'l-Mahcub*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 3. Baskı, 2010, s. 456.

Tapınılacak yegâne Varlık ve Güzellik O'dur. Bu yüzden sufilerin en büyük korkusu Gazali'ye göre cezalandırılma korkusu ya da günaha düşme korkusu değildir; Ezeli Güzelliği temaşa edememe korkusudur.³³ O ruhun tam anlamıyla özgür olabileceği yani içinde korkmaya ve umut etmeye gerek olmayacağı bir aşamanın olduğuna inanmaktadır. Gazali varılacak ve ulaşılabilecek yerin dışsal bir mekân olmadığını onun kalp olduğunu belirtir.

Sonuç

Gazali'nin itikatta Eş'ari ve Şafii fıkıh mezhebine mensup olması, onun musiki ve şiirle ilgili kabulleri açısından oldukça ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Zira hem İmam Şafii hem de Ebu Hanife musikiyi yasaklamışlardır.³⁴ Gazali hem Eş'ari hem de bir Şafii olarak herhangi bir konu dinen yasak sayılmışsa bunun nakli delilini arar; mesela filozofları küfürle itham ettiği meselelerde kendisinin akla değil nakle dayandığı ve filozofların da akla dayanarak nakle muhalefet ettikleri iddiasında bulunur. Gazali'nin takip ettiği bu yöntem, musiki söz konusu olduğunda tamamen değişir; hatta tabir yerindeyse bu yöntem bütünüyle ters yüz edilir. Gazali, *İhya*'nın musiki ile ilgili bölümünde İmam Şafii ve Ebu Hanife'ye hürmet göstererek onların musikiyi neden yasak saydıklarını anlamaya çalıştığını iddia eder. Elbette musikinin yasak edilişi ancak nakille olabilir ve bilinebilir. Gazali, musikinin yasaklanabileceğine dair ayet veya hadislerde herhangi bir nassın olmadığını düşünmektedir. Musiki yaşama dair nakli bir delilin bulunmaması Gazali açısından sorunu ortadan kaldırır ve böylece de sufiler arasında sıklıkla kullanılan musikinin yolu açılmıştır. Fakat Gazali'nin musiki hakkında verdiği yargı onu hem teorik (yöntem açısından) hem pratik anlamda zora sokmaktadır. Belki de Gazali kendi döneminde dahi bu yüzden özellikle musikiyle ilgili düşüncelerinden dolayı eleştirilere maruz kalmış ve kitapları yakılmıştır.

Gazali'nin teorik çıkmazı: Gazali musikinin yasak olmadığı hakkında sunduğu gerekçeler insan doğasına, hayvanlar dünyasına ait gözlemlere, kısacası duyular ve akılla kavranabilir dünyaya aittir. Bunların hiçbiri nakle dayanmamaktadır. Kısacası Eş'ari kelamcısı ve Şafii fakihî olan Gazali, musiki söz konusu olunca sufi yönü ağırlık kazanan bir filozofa dönüşmekte; mensup olduğu kelimî ekolün hem kabullerini hem de temel yöntemini terk edebilmektedir. Burada şu soru sorulabilir: Bir şey nakille bilinmiyorsa ne ile bilinmektedir? Mesele musiki olunca insan tabiatını dikkate almalı ve meseleyi akılla izah etmeliyiz sonucu ortaya çıkar. Belki de bu yüzden Gazali musikiyi insan doğasını ve kalbini harekete geçiren ahenkli ve güzel ses şeklinde tanımlamaktadır.

Gazali için buradaki pratik çıkmaz şudur: Her türlü musikiyi meşru kabul etmeyen Gazali, insan tabiatına uygun olan ve sufi kültürde mevcut olan tarzdaki musikiyi diğer türleri yasak saymanın ölçüsü haline getirmektedir. Yasak gerekçesi 'nakle' dayanmadığı için de öznel bir yargı olarak kalmaktadır. Gazali'nin *İhya*'da yasaklanan ve serbest bırakılan çalgılar/musikilerle ilgili ifadeleriyle bu konuda

³³ Gazali, *İhya* II, s. 698.

³⁴ Gazali, *a.g.e.*, s. 677-678.

Platon'un *Devlet*'de dile getirilen görüşler arasında yakın benzerlikler olması da ilginçtir. Kısacası fakih ve kelamcı olarak konuşan Gazali toplum hayatında olumlu etkileri olan musiki türlerine serbestlik tanırken, ahlaki açıdan sefahate yol açan musiki türlerini yasak saymaktadır. Bununla birlikte bir filozof veya sufi olarak konuşan Gazali ise, şiirin ve musikinin estetik ve pratik değerini hakkıyla temellendirmeye çalışır.

KAYNAKÇA

- DU SAUTOY, Marcus, *The Music of The Primes*, New York: Harper Collins Publishers, 2004, s. 77.
- Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, Terc. Ahmed SERDAROĞLU, Bedir Yay., İstanbul, 1992, II, ss. 682-683.
- Gazali, *Kimya-yı Saadet*, Çev. A. Faruk MEYAN, İstanbul: 1969, ss. 328.
- GRUNEBAN, G.E. von, *Classical Islam*, Trans. Katherina Watson, New Jersey: A Division of Transaction Pub, 2009, s. 64.
- Hucviri, *Kesfu'l-Mahcub*, Haz. Süleyman ULUDAĞ, İstanbul: Dergah Yay., 3. Baskı, 2010, s. 456.
- ÖZKAN, Senail, *Nietzsche*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004, ss. 297-424.
- _____, *Schopenhauer*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006, s. 252.
- SHERIF, Mohamed Ahmed, *Ghazali's Theory of Virtue*, Albany: State University of New York Press, 1975, s. 127.
- SMITH, Timothy A., *Fugue No. 7, Well-Tempered Clavier, Book II*, <http://www2.nau.edu/tas3/wtc/ii07.html>.
- SULLIVAN, J.W.N., *Beethoven: His Spiritual Development*, Melbourne: Melbourne University Press, 1970, s. 3.
- ŞAHİN, İlkay, *Dini Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 49-II (2008), ss. 271- 277.
- ULUDAĞ, Süleyman, *İslam Açısından Musiki ve Sema*, İstanbul: İrfan Yay., 1976, ss. 48-49.